

Valse Caprice, een onbekende partituur van James Ensor

CHRISTIAN-ADOLPHE WAUTERS

Van James Ensor (1860-1949) is bekend dat hij muziek bijzonder naar waarde schatte, bijwijlen op zeer geëxalteerde, soms zelfs minder realistische wijze – waar lag uiteraard bij deze sarcast de grens? In de marge van zijn universele, picturale grootheid werd en wordt hij dan ook geciteerd als een driest en expressionistisch gericht improvisator op piano en harmonium (geattesteerd door muzikaal onderlegde tijdgenoten) en als componist van de burgerlijk-saloneske partituren 'La Gamme d'Amour' en 'Marche des Rotariens', waarvan de piano-partijen overigens werden gepubliceerd. Een derde opus, een 'Valse Caprice' voor piano, werd omstreeks 1989 door de Oostendse kunsthandelaar en Ensorkenner Frans Aerts teruggevonden. Gelet op de niet steeds vlekkeloze verhouding tussen Aerts en de officiële en ambtelijke Oostendse kunstmilieus bleef de ontdekker – overigens zelf een voortreffelijk pianist en muzikkenner – vrij vaag over de herkomst van de partituur. Enkel in het oktobernummer '89 van het door hemzelf uitgegeven kunsttijdschrift 'Arts' lichtte hij een – beslist niet archivarisch interessant – tipje van de sluier op. Na Aerts' dood in 1993 kregen de Vrienden van de (Oostendse) Stedelijke Musea een fotokopie van de partituur in hun bezit en besloten de muziek uit te kiezen voor uitvoering en opname n.a.v. het vijftigste overlijdensjaar van de meester (1999). Als proloog op dit grootse opnameproject, dat naast Ensors werken alle op hem geïnspireerde opussen zal omvatten, met inbegrip van de orkestwerken, kreeg de Oostendse pianiste Susanne De Neve, o.m. verbonden aan de WENK- en Erasmushogeschoolen, de opdracht om de 'Valse Caprice' in het najaar 1996 te creëren. De eerlijkheid gebiedt ons te stellen dat de partituur nauwelijks diepgaand onderzoek (papiersoort, watermerk, wetenschappelijk gefundeerde beschrijving...) waard is. Ensors salonwerk (met de makkelijk in het oor liggende hoofdmelodie) kan gerust het repertoire in met een meer oppervlakkige beschrijving. Het handschrift omvat vier pagina's en is van de hand van de uitgever van de Gamme d'Amour (partituur + litho's - uitg. 1929) Joris ('Georges') Vriamont: Ensor kon immers géén muziek noteren. Hoewel de pianopartij niet gedateerd is, is zij beslist een produkt van de jaren dertig, waarbij het niet onwaarschijnlijk is, dat zij berust op een improvisatie die Ensor over vele jaren heen tot de neergeschreven vorm dreef.

De titel en signatuur op de voorpagina zijn duidelijk van de hand van Ensor, die bovendien nog eens zijn handtekening plaatste na de eindmaat. Onderaan de in G staande partij noteerde Vriamont trouwens in potlood: 'Titre et signatures sont des autographes d'Ensor. La notation est de moi. Mais pour être fidèle, elle doit être restituée en sol bémol (onderstreept in de oorspronkelijke tekst) Ensor jouant toujours dans cette tonalité.'

Het bijwoord 'toujours' is misschien wat overdreven, maar bekend is dat Ensor (zoals wel meer amateur-pianisten) een manifeeste voorkeur had voor de zwarte toetsen. De toonaardkeuze Ges (die heel wat musici overigens heel wat tederder zullen vinden dan het vrolijke doch nogal banale G) heeft dus duidelijk meer te maken met Ensors makkelijker 'bovenhands' spelen dan met een esthetische optie.

Net als in de 'Gamme...' en de 'Marche...'

bouwde Ensor zijn 141 maten (+ opmaat) tellende 'Valse Caprice' op met zeer eenvoudige middelen: één maatsoort (3/4), twee toonaarden (de weinige occasionele modulaties zijn verwaarloosbaar), drie basisritmepatronen en een vijftal (oerconventionele) ritmische begeleidingsfiguren. De compositie is vijfledig (ABCAD) en behoort tot het type van de onregelmatige rondovorm. Men zou ze overigens ook verantwoord als driedelig kunnen beschouwen (Ab.Ca.D), wat het werk meer in de nabijheid zou brengen van diverse onregelmatige lied- en dansvormen. Het begrip 'Caprice' (eigenlijk meer te beschouwen als een epitheton) verwijst echter geenszins naar de barokke dansvorm (cf. Bach - c-moll partita) of het capriccio als virtuoze studie (Mendelssohn, Paganini...), maar betekent veeleer dat Ensor hier geijkte formele regels 'grillig' aan zijn laars lapte. Wie weet hoe Ensor, in zijn picturaal werk, soms schaam-

Muzikale thema's uit de 'Valse Caprice' van James Ensor.

The image displays five musical staves, each representing a different theme from the 'Valse Caprice'. The first staff is labeled 'T° di Valse Modio' and features a melody with a dynamic marking of *mf*. The second staff is labeled 'Dolce' and includes a piano (*p*) dynamic marking. The third staff is labeled 'Marcato' and features a forte (*f*) dynamic marking. The fourth staff is labeled 'T° primo (?)' and includes a dynamic marking of *mf*. Each staff shows a single melodic line with various rhythmic patterns and articulations.

teloos en geniaal-geslaagd met de wetten van het perspectief omspringt zal de parallel onmiddellijk onderkennen! De compositie is dan ook vooral te beschouwen als een (matig snel uit te voeren) wals waarbij de meester zich – behalve in de B-geleding in Des – stevig vastpinde op 'sol bémol'. Wat die Des hem overigens aan speeltechnisch profijt zal hebben opgeleverd is duister: zowel de tonen Ces(in Ges) als C(in Des) zijn immers witte toetsen. Zou hij zich dan toch éénmaal hebben laten leiden door het majestueuze karakter van deze (overigens voor de hand liggende) modulatie? Het klinkt zeer vergezocht maar Ensor kon subtiel zijn, zeer subtiel... en had, voor zo'n kort werk, net zo goed in Ges kunnen doorcomponeren. Op het thematische vlak verwijde de schilder-musicus bij een elementaire Fortspinnungsthematik met nauwelijks motiefontwikkeling.

Zowel formeel als karakterieel onderscheidt de 'Valse Caprice' zich in niets van Ensors andere composities die men eveneens als harmonisaties van een sopraanmelodie kan beschouwen. De doorzichtige, veelal symmetrische, periodische bouw van de 'Gamme d'Amour'-nummers keert ook hier terug (ter vgl.: A + opmaat + 35 mt. / B = 16 mt. / C = 36 mt. / A' = 18 mt. / D = 36 mt.), net als de voorkeur voor motieven als metrische ostinati, het klassieke tonale en harmonische verloop, het danskarakter, het overwegend matige tempo van de bewegingen, de adel en tederheid van de toonaarden (eigenlijk vrij voor de hand liggend bij zwarte toetsenaarden) en de functionele eenvoud van thematiek, ritme en metrum. Waar Ensor als improvisator een reputatie als beeldenstormer genoot, was hij als componist duidelijk de conservatieve exponent van de eigentijdse burgerij, waartoe hij zo graag behoorde, maar die hij niettemin – met bijna boosaardig welbehagen – quasi bestendig overleverde aan zijn ironie, sarcasme en cynisme.

Als componist raakte de Oostendse meester niet eens aan de enkels van zijn eigen picturaal genie. Maar toch voegt de 'Valse Caprice' alweer een vleugje charme toe aan de andere Ensor van wiens tonale contereitsels Firmin Cuypers¹ getuigde: *'une satire de la musique fine et précieuse, éprise de rócoco et de rengaines'*. Hoewel de auteur deze fraaie zin aan de 'Gamme d'Amour' wijdde, achten wij die net zo goed van toepassing op de (her)-ontdekte 'Valse Caprice'.

NOTEN

¹ Aspects & Propos de James Ensor, Brugge, 1946.